SÖZLÜ KÜLTÜRLERDE HİKAYE ANLATICILARI

Abidin Parıltı*

Sözlü toplumlarda kelimelerin büyülü bir anlamı olduğunu, bunun da gücü temsil ettiğini söyleyen evrensel ortak bir görüş vardır. "*Sözlü kültürlerde insanların büyük bir olasılıkla evrensel olarak, kelimelerin büyülü bir güç içerdiğine en azından bilinçdışında inanmaları, kelimeleri zorunlu olarak söylenen, seslendirilen ve dolayısıyla bir güç tarafından harekete geçirilen şeyler olarak algılanmalarıyla ilgilidir*" [1] kelimeler büyülü anlamlarını dilden dile aktarılan, belleklerde saklanılarak başka kuşaklara aktarılan sözlü kültürün anlatılarında bulur. "*Ağızdan çıkan sözün içselleştirici gücü, özel bir şekilde varlığın en yüksek sorunu olan kutsallıkla bağlantılıdır. Hemen her dinde söylenen söz, ayinlerin ve duaların ayrılmaz parçasıdır.*"[2] Böylece dinsel temellendirmede de anlam bulan söz, insanlar üzerinde büyüsel kutsallığını anlatılarda sürdürmüştür. Malinowski de bu düşünceye bir oranda katılır ve "ilkel" toplumlarda sözün sadece düşünceyi ifade etmediğini aynı zamanda bir eylemin temsili olduğunu da söyler. Tıpkı İbranice' de *dabar* deyiminin hem "kelime" hem de "olay" anlamını taşıdığı gibi.[3]

Bu anlatıları aktaran kişiler farklı toplumlarda aşık, meddah, ozan (Türkler); dengbêj, çirokbêj, stranbêj (Kürtler); aşug (Ermeniler); rhapsodoi (Antik Yunanlılar) aoidos, homeri (Homeros ozanları); kıssa-güzar, kıssa-han, kıssa-perdaz, hakiyat, ravi (Araplar, Farisiler); truver, trubadur (Fransızlar); jester, bard, mamır, (İngilizler); gleeman (Anglo-Sakson); bankelsanger (Ortaçağ Almanları) gibi kelimelerle karşılığını bulmuştur. Bu kişilere en genel anlamıyla *hikaye anlatıcısı* denir. Hikaye anlatıcıları sözlü kültürün ürünleri olan masal, efsane, destan, fıkra gibi yaşanmış, yaşadığına inanılan ya da düş dünyalarında belirli kodlarla yaşatılan hikayeleri anlatırlar.

Dünyadaki bütün hikaye anlatıcılarının beslendiği ana kaynak ağızdan ağıza aktarılan deneyimdir. Walter Benjamin, bu konuda yazılmış en derinlikli yazılardan biri olan "Hikaye Anlatıcıları" adlı ünlü denemesinde, bu hikayecileri ikiye ayırır. "B*ir atasözü 'yolculuğa çıkanın anlatacakları*

---

* Araştırmacı-yazar / İzmir-Türkiye.

[1] Walter J. Ong, **Sözlü ve Yazılı Kültür**, s. 47.

[2] **a.g.y.**, s. 93.

[3] **a.g.y.**, s. 47.

vardır' der; demek ki halkın gözünde hikaye anlatıcısı uzaklardan gelen biridir. Ama evinde kalan namusuyla hayatını kazanan, yörenin hikaye ve geleneklerine vakıf kişiyi dinlemek de bir o kadar keyiflidir onlar için. Bu iki tür anlatıcıyı eski çağlardaki temsilcileri aracılığıyla resmedersek, biri yerleşik çiftçide, diğeri ticaret yapan denizcide vücut bulur."[4] Anadolu'da da Ozanların, dengbejlerin köy köy gezmesi; bu hikaye anlatıcılarından kimilerinin savaşları izleyip kitleye aktaracak kadar gezgin ve maceracı olması, kimilerinin ise köyünde ya da şehirde daha çok kahvehanelerde meddah örneğinde olduğu gibi yerleşik hayata bağımlı kalması da buna örnek olabilir.

Benjamin hikaye anlatıcılarının artık hayatımızdan uzaklaştığını, onun hayatımızda hiçbir hükmü kalmadığını söyler. Bunun nedenini deneyimin değer kaybetmesinde bulur. Sözlü toplumların sözlü tarihi olan, kuşaktan kuşağa hikayelerle birlikte yaşadığı toplumun geleneklerini, hayata bakışlarını, nereden geldiklerini, dostlarını, düşmanlarını aktaran hikaye anlatıcılarının yerini, yazılı kültürden sonra günümüzde, Marshal Mc Luhan'ında "Küresel Köy" olarak tanımladığı görsel bir kültür aldı. Artık kişilerin belleğine ve deneyimine ihtiyaç duyulmamaktadır. Eski zaman hikayeleri, kişilerin ağzından değil gazetelerden ve televizyondan öğrenilir oldu. Kahramanlık ve aşk hikayeleri, sinema ve televizyon aracılığıyla en kuytu köye kadar ulaştı. Deneyimin değer kaybetmesini Benjamin, Birinci Dünya Savaşı'ndan bir örnekle gösterir:

Birinci Dünya Savaşı'yla birlikte, o zamandan bu yana hiç kesintiye uğramayan bir süreç kendini göstermeye başlamıştı. Savaş bittiğinde cepheden dönenlerin dilsizleştiğini, başkalarıyla paylaşabilecekleri deneyimler bakımından zenginleşmediklerini, aksine yoksullaşmış olduklarını fark etmemiş miydik? On yıl sonra ortalığı saran savaş kitaplarının, ağızdan ağıza aktarılan deneyimle hiçbir ilgisi yoktu... deneyim hiçbir zaman, stratejik deneyimin siper savaşı, iktisadi deneyimin enflasyon, bedensel deneyimin mekanik savaş, ahlaki deneyimin iktidar sahipleri tarafından boşa çıkarıldığı bu dönemdeki kadar yalanlanmamıştı[5].

Deneyimin savaş sürecinde kaybolduğunu bize gösteren başka bir örnek de Mardin, Kızıltepe'de görüştüğüm Dengbêj Fadıl ve Hakkari'de görüştüğüm Dengbêj Ado'nun söyledikleri oldu. Sözü edilen kişiler, Doğu'da süren yirmi beş yıllık savaş boyunca hiç hikaye anlatmadıklarını, hem insanların buna ihtiyaç duymadığını hem de kendilerinin bir suskunluk içine girdiklerini söylediler.

Hikaye anlatıcılığının öğrenim yöntemi çıraklıktan geçer. Yazının olmadığı bu toplumlarda bir hikaye anlatıcısı bütün yaşantısı boyunca hikaye konusunda edindiği deneyimi hikaye soyunu devam ettirecek birine, çırağına

---

[4] W. Benjamin, **Hikaye Anlatıcıları**, s. 78.

[5] W. Benjamin, **a.g.y.**, 77-78.

devreder. Ong, "*çıraklık (örneğin usta avcılardan avlanmasını öğrenmek) bir tür çıraklık sayılan müritlik, dinleme, dinleneni tekrarlama, atasözlerine ve bunları yeniden tertiplemeye hakim olma veya kalıplaşmış deyişlerle özgün deyişler oluşturma, ortak geçmişe tek vücut olarak bakıp katılma, bu kültürlerdeki öğrenim yöntemleridir*"[6] der. Hikaye anlatıcısı çırağına hikayelerini aktarırken aslında yaşadığı toplumun geleneklerini, anlayışını ve dilini de aktarmakla birlikte deneyimden çekip aldığı hikayesine kendi deneyimlerini de ekleyerek çırağına devreder. Hikaye anlatıcısı, kendi deneyiminin dışında başkalarının deneyimlerini de bilgiye dönüştürüp hikayesine dahil eder. Benjamin bu durumu çömlekçinin ürettiği çömlekte bıraktığı parmak izine benzetir. Yıllar süren çıraklık döneminden sonra işinin ustası haline gelen, her türlü inceliği öğrenen ve artık kendisi de bir hikaye anlatıcısı olan kişinin yapması gereken ise Homeros ve eserleri konusunda önemli çalışmalar yapan ve **Odysseus'un Dünyası** adlı eserinde de İlyada ve Odysseia'nın kahramanlarını irdeleyen Moses I. Finley'in belirttiği gibi "*kendisinden önceki halk ozanları aracılığıyla kuşaklar boyu, aktarılarak yığılmış olan çok sayıda olayı, harmanlayarak ya da ayrıştırarak belirli bir düzende işlemek ve anlatmaktır.*"[7] Finley birikim ve deneyim konusuna da şöyle bir açıklık getirir. "*Ozanın kullandığı malzeme geçmişten devrolan öğeler ve yöntemler birikimiydi. Bu birikim, kuşaklar boyu ozandan ozana aktarılırken kısmen tarihin akışı içerisindeki gerçekliklere uzak yada kayıtsız kalınmasından, kısmen de ozanların, ister siyasi etmenlerden kaynaklansın, değişikliklere yönelmesinden dolayı sürekli farklılaşmış; sözlü gelenek içerisinde sürekli yanlışlarla yüklenerek biçim değiştirmişti*"[8] çoğunlukla hikaye anlatıcılarının sözü edilen birikimleri mitlerle ilgili olandır. Anlatılan her olaya uygun düşecek ya da yakışacak biçimde geliştirilmiş bu anlatım biçimleri: "*şafağın sökmesi veya gecenin çökmesi gibi doğal olayların, uyanmak, yemek, içmek, rüya görmek gibi insana özgü sıradan eylemlerin dile gelişidir; savaş sahnelerinin, silahların, hazinelerin, bayramların,cenaze törenlerinin anlatımıdır; sarayların ve kırların betimlenmesi ya da denizlerin ve otlakların metaforik kullanımlarıdır ve daha niceleridir.*"[9] Hikaye anlatıcısı bu yapı taşları üzerinde hikayesini kurar ve geliştirir. Bu kullanımlar eski ve artık bildik olsa da her bir çalışma ya da her bir başarım yepyeni bir ürünün oluşumunu gösteriyordu.

Hikaye anlatıcısı dinleyicisine aynı zamanda akıl veren kişi olduğundan hikayelerde açık ya da kapalı bir şekilde yararlı olan barındırılır. "*bu yararlılık kimi hikayede bir ahlak dersi, başkasında bir nasihat, bir*

---

[6] W. J. Ong, **Sözlü ve Yazılı Kültür**, s. 21.

[7] Moses I. Finley, **Odysseus'un Dünyası**, (Çev. Gül. E.Durna), Ayraç Yay., İstanbul, 2003, s. 34.

[8] M. I. Finley, a.g.y., s. 52.

[9] M. I. Finley, a.g.y., s. 34.

üçüncüsünde bir atasözü ya da düstur olabilir."[10] Bu yararlılık anlatılan dinleyici ortamına göre değişir. Çocuklara anlatılan masallarda daha çok hayatı tanımaya yönelikken, yetişkin topluluklarına anlatılan aşk ve kahramanlık destanlarında örnek davranış biçimi anlatılmaya çalışılır. Efsanelerde ise varoluşa dair sorulara yanıtlar verilmeye çalışılır ve dünyaya tutunma biçimleri aranır. Böyle bakıldığında hikaye anlatıcısının bir ermiş, bir öğretmen, bir akılmend olduğu söylenebilir. Benjamin'in şu sözleri bütün kültürlerin ve bütün zamanların hikaye anlatıları için geçerlidir:

Yeteneği hayatını anlatabilmesinde, farklılığı baştan sona **bütün** hayatını anlatabilmesindedir. Hikaye anlatıcısı... o, hayatının fitilinin, hikayesinin tatlı alevinde yanıp yok olmasına izin veren adamdır...hikaye anlatıcısı dürüst adamın kendisiyle yüzleştiği kişidir[11].

Hikaye anlatıcıları, yazılı kültürde okuryazarların kullandığı ve bir çeşit kelime belleği olan **sözlük**ten yoksundurlar. Sözlük tamamen yazılı kültürün bir gerekliliğidir. Sözlü kültürlerde dile ve dolayısıyla kelimelere bu anlamda hakim olunamazken yazılı kültürün ürünleri olan sözlükler, yazım kılavuzları, gramer kitapları kelimeleri belli bir kalıbın sınırlarına dahil ederler. Ong, " *dile hakimiyetimiz, dilin görsel dönüşümleriyle iç içedir"*[12] der. Aklın sözlüğü yoktur dolayısıyla hikaye anlatıcıları böyle bir kurallar silsilesinden bihaberdirler. Bu anlamda genelde sözlü kültürde özelde ise hikaye anlatıcıları şahsında üretilen sanat ve insanlık değerleri açısından olağanüstü sözlü edimler, kişinin ruhuna yazının egemen olmasıyla birlikte yiter.

Hikaye anlatıcılarının sıfat dağarcıkları oldukça gelişkindir. Hikaye boyunca her dize ölçüsünün gerektirdiği sıfatları kolaylıkla ekleyebiliyorlardı. Ayrıca daha önce de belirttiğimiz gibi her anlatışlarında da çoğunlukla kalıplı aktarımla birlikte sıfatlar da değişmekteydi. Genelde hikaye anlatıcılarında var olan söz konusu durum Homeros'un eserlerinde de yoğunluktaydı. Bu konuda örnekler veren **Finley, C. M . Bowra**'dan aldığı bir alıntıyla on dokuzuncu yüzyılda Hindu Kuş'un kuzeyinde yaşayan ve dünyanın diğer yörelerindeki hikaye anlatıcılarından da bihaber olan Kara Kırgız bir hikaye anlatıcısından söz eder. Bu hikaye anlatıcısı şöyle konuşmaktadır: *"Söyleyebilirim her türlü ezgiyi; tanrının yüreğime bir armağanıdır bu; arammam hiç, bakınmam söz diye; onu, tanrı düşürür dilime; öğrenmedim ezgilerin hiçbirini, çünkü doğar her biri içimden ,taşar kendimden"* [13]. Bu anlamda bakıldığında hikaye anlatıcısının diline gelen kelimelerden dolayı kendini kutsallaştırdığını da görürüz. Çünkü ona tanrı kelamı sunulmuştur. Bu yüzdendir ki anlatıcı kelimeler ve sıfatlar arayınca

---

[10] W. Benjamin, a.g.y., s. 80.
[11] W. Benjamin, a.g.y., 99-100.
[12] W. J. Ong, a.g.y., s. 27.
[13] M. I. Finley, a.g.y., s. 48-49.

sıkışmaz. Dinleyici de bu anlamda ona değer biçer. Hikaye anlatıcılarının özellikle destanı şiirli bir biçimle anlatmaları onlara bir dize ölçüsünü dikkate alma zorunluluğunu getirmiştir. Bu da onun kelime seçme özgürlüğünü bir anlamda kısıtlar. Ancak masal ve efsanede, Meddahların anlattıkları şehrin modern hayatına uydurulmuş gerçekçi hikayelerinde bu zorunluluk aranmaz. Ong da burada hikayeyi 'epope' olarak değerlendirdikten sonra Finley gibi düşünür ve ekler "*şiir ölçüsünün gerektirdiği kelime seçiminin şairin kendi dehasından (ve böylece özü açıklanamayan gizemli yetenekten) fışkırdığı ve şaire su gibi akıp geldiği kanısındaydı*"[14]. Daha sonra da dize ölçüsünü Homeros destanlarındaki dilde değerlendiren Ong "*Homeros destanlarının dili çeşitli metinlerin, üst üste birikmiş dilinden ziyade, nesilden nesile destan ozanlarının dize ölçüsünü tutturmak için koruyup ve/veya yeniden birleştirdikleri kalıplaşmış deyişlerin dilidir*"[15] demektedir.

Hikaye anlatıcılarında bütün sözlü kültürlerde olduğu gibi kalıplar, kalıplaşmış düşünceler değerliydi. "*sözlü kültürlerde kazanılan, öğrenilen bilginin unutulup kaybolmaması için sürekli tekrar gerekiyordu; kalıplaşmış düşünme biçimleri, hem bilgelik hem de etkili bir kamu yönetimi için elzemdi*"[16] Sözlü kültürlerde oldukça önemli olan 'kalıp' kavramı Ong'un Adam Parry'den aktardığı anlamla şöyle ifade buluyordu: "*kalıp, belli bir düşünce dile getirmek için dize ölçüsünü bozmadan kullanılan söz kümesidir.*"[17] Sözlü kalıbın, tam olarak ne olduğu ve nasıl kullanıldığı içinde bulunulan sözlü toplumun geleneklerine bağlıdır. Ancak buna rağmen bütün sözlü geleneklerde bu kavramın geçerliliğini sağlayacak ölçüde ortak özellik bulunmaktadır. **Ong, Whitman'ın** İlyada üzerine yaptığı iddialı çalışmasından söz eder. Bu eserde anlatıldığı üzere İlyada da kalıplaşmış deyişlerin çoğu zaman anlatılan olayın sonunda aynı olayın açılışından, girişinden alınan öğelerle tekrarlandığını söyler.[18]

Kelimeler sözlü kültürlerde sesle sınırlıdır. Dolayısıyla sesin kaybolmasıyla birlikte bilgi de kaybolur. Bu yüzden Euklides'in "*ne anımsıyorsak onu biliriz*" sözü sözlü kültürü dolayısıyla o kültürün belleği olan, hikaye anlatıcılarının belleğini karşılar. Hikaye anlatıcıları anımsayabildikleri kadar bilirler. Hikaye anlatıcılarını kapsayan temel sorular "hikaye anlatıcıları nasıl anımsar, metinden yoksun olan bu kişiler nasıl oluyor da belleğinde yüzlerce hikayeyle yaşıyorlar?" ya da "sözlü kültürde düzenli bir biçimde ne, nasıl bilinebilir?" şeklindedir. Bu soruların yanıtı kalıpların ve ritmin anımsamayı kolaylaştırması kadar, belki

---

[14] W. J. Ong, a.g.y., s. 35.
[15] W. J. Ong, a.g.y., s. 37.
[16] W. J. Ong, a.g.y., s. 37.
[17] W. J. Ong, a.g.y., s. 39.
[18] W. J. Ong, a.g.y., s. 40.

hepsinden önce iletişime bağlıdır. "*Çözüm arayan, düşünen insana soru soran, onunla konuşan başka birisi gereklidir; saatlerce kendi kendine konuşmak kolay değildir.*"[19] Bu noktada dinleyicinin çok önemli ve birebir etken olduğu görülür. Anadolu'daki hikaye anlatıcılarında da bu durum söz konusudur. Dengbêj de her zaman hikayelerini bir topluluğa anlatır, kitle azaldıkça dengbêjin konsantrasyonu da azalır; dinleyenlerin etkileşimiyle dengbêj hikayesine heyecan katar ya da vasatlaştırır. Hikaye anlatıcısının belleği ve dolayısıyla hikayenin sürekliliği bu unsurların birleşimiyle sağlanır:

Ancak, bir dinleyicinin desteğiyle de o düşüncenin her bir parçası not edilip korunamaz. İnce ince irdelenen bir şey, insan aklında nasıl kalabilir? İşte bunun tek bir yanıtı vardır: anımsanabilir şeyler düşünerek. Birincil sözlü kültürlerde özenle incelenmiş bir düşünceyi koruyup anımsama sorununa geçerli çözüm, belleğe yardımcı olan, ağızdan çıkmaya hazır düşünce biçimleri kullanmaktır. Düşüncenin ritmik, dengeli tekrarları ya da antitezleriyle, kelimelerdeki ünsüz ve ünlü seslerin uyumuyla, sıfatlar ve başka kalıpsal ifadelerle akması, herkesin sık duyup kolaylıkla hatırladığı, kolay hatırlanacak şekilde biçimlenmiş atasözlerinden oluşması ve belli izleklere yerleştirilmesi (örneğin toplantı, yemek, düello, kahramanın 'yardımcısı' vb.) gerekir. Ciddi düşünce bellek sistemleriyle iç içedir. Belleği güçlendirme zorunluluğu, söz dizimini bile koşullandırır[20].

Anımsamayı kolaylaştıran ve bunu bir yöntem haline getiren bu düşünce, dünya sözlü kültürlerinde birbirine benzer şekilde var olmuştur. İlyada ve Odysseia'daki gibi şafak sadece 'şafak' değil, "*güzel belikli şafak*"ya da "*erken doğan gül parmaklı şafak*"tır. Zeus sadece 'Zeus' değil "*bulutları devşiren Zeus*"tur.[21] Bu durum Anadolu' da anlatılan hikayelerde de söz konusudur. Örneğin aşıklar *bin canla* birbirlerine aşık olurlar. Kızlar sadece güzel değil, *güzeller güzeli*dirler. Ya da gözlerinin renginin siyah olması onları *kömür gözlü*, gözlerinin büyük olması onları *ceylan gözlü* yapar. *İnci dişli, memeleri armut, gözler sürmelidir;* atlar *rüzgar kanatlı;* kahramanlar *çelik bilekli, badem bıyıklı, şahin gözlü, kaplan pençeli*dirler. Görülüyor ki Anadolu'da anlatılan hikayelerdeki kişiler doğaya benzetilir. Çünkü burada da, diğer sözlü kültürlerde olduğu gibi, insanlar teknolojinin aracılığıyla boğulmaksızın doğa ile doğrudan ilişki kurmuş ve doğayı içselleştirmişlerdir.

Hikaye anlatıcıları destanı şiir kalıplarına göre anlatırlarken masal ve efsane bu kalıpların dışında kalır. Ancak bütün bu hikaye çeşitleri yine de ritim ağırlıklıdır. Ritim anımsamayı kolaylaştıran yöntemlerden bir tanesidir. Belli bir ritim ve tartımla anlatılan hikayeler hem dinleyicilerin kulağına

---

[19] W. J. Ong, **a.g.y.**, s. 49.
[20] W. J. Ong, **a.g.y.**, s. 49-50.
[21] Homeros, **Odysseia**, (Çev. Azra Erhat - A. Kadir), Can Yay., İstanbul 2003, s. 135-154.

anın duygusunu aktarır hem de hikaye anlatıcısının belleğine yardımcı olurdu. Hikaye içinde gelişen aksiyona göre ritim ve tartımlar da belirlenirdi. Duygusal bir yerde ağırlaşan bir ağıta dönüşen hava, bir savaş sahnesinde hızla ve heyecanla anlatılırdı. Hikaye anlatıcılarında kalıplaşmış deyimlerden oluşmayan hiçbir düşünce uzayıp gidemez. Çünkü deyişler düşüncenin özünü oluşturmaktadır. Bu anlamda sözle biçimlenen düşünce ilerlerken, hazır kalıpların kullanımı bir incelik ve estetik içerisinde gerçekleştirilir. "*Bu kültürlerde yasalar bile, kalıplaşmış deyişlere, atasözlerine yerleşmiştir; bunlar yalnız yasa dilinin süsü değil, yasanın özüdür.*"[22] Hikaye anlatıcıları şahsında sözlü kültürlere bakıldığında her deyişin, her düşüncenin bir biçimde kalıplaştığı görülür. Bu doğal bir süreçtir.

Çünkü her kelime ve her kelimenin içerdiği kavram, bir tür kalıp, deneyimlerden kaynaklanan verileri işlemenin değişmez bir yolu olup deneyim ve irdelemenin zihinsel düzenlenişini belirler ve belleğimizde yer etmesine yarar. Deneyimi kelimelerle ifade etmek (ki böylece özgün deneyim, az da olsa değişir, ancak 'yalan'a dönüşmez) anımsamasını kolaylaştırır. Sözlü kültürün ayırt edici özelliği olan kalıplar, bazıları yalın olsalar bile, tek tek kelimelerden daha fazla işlenmiş kalıplardır[23].

Hikaye anlatıcıları *çözümleme yerine kümelemeye* giderler. Belleği güçlü kılmak için kalıplardan yararlanan hikaye anlatıcıları, söze dayalı düşünce ve anlatım unsurlarını tek başına bir anlam taşımadıkları için, eş ya da zıt anlamlı terimler, deyişler ve cümlecikler kümesi halinde dinleyicisine sunar. Yukarıda da belirtildiği gibi yazıdan habersiz olan bu insanlar özellikle belli bir düzene göre anlattıkları hikayelerde sıfatları bu bağlamda öne çıkarırlar ve asker yerine kahraman asker, çınar yerine ulu çınar gibi kümeleştirmelere giderler.

Hikaye anlatıcıları, hikayelerinde *bol tekrarlı* söyleyişlere yönelirler. Yazılı kültürde bir metin okunduğunda gözden kaçan ya da anlaşılamayan bir durum söz konusu olduğunda geriye dönülüp bakılabilir. Ancak hikaye anlatıcılarının tamamen söze dayanarak anlattıkları hikayelerde geriye dönüp bakmak söz konusu değildir. Ses ağızdan çıktıktan sonra uçup gitmiştir artık. Bu nedenle zihin aktarılan hikayenin büyük bir bölümünü odak noktasına yakın tutarak daha fazlasını söylemek ve yavaş ilerlemek zorundadır. Ağdalı konuşmalar, daha önce söyleneni yeri geldiğine inanıldığı için bir daha tekrarlamak, konuşanın ve dinleyenin dikkatinin dağılmasını önlerken hikayeye dikkat çeker. Hikaye anlatıcıları hikayedeki düşünceyi kuru kuruya anlatmak yerine çeşitli oyunlara başvurur. Bol sözle anlatılan hikayenin içine makamlar, ritimler, sıfatlar, bol tekrarlar yerleştirilir. Az söze dayanan çizgisel ya da çözümlemeli düşünce ve konuşma, modern çağın getirdiği yapay bir yeniliktir ve tamamen yazı teknolojisinde yapılandırılmıştır.

---

[22] W. J. Ong, a.g.y., s. 50.
[23] W. J. Ong, a.g.y., s. 51.

Büyük bir kitleye hitap ederken fiziki koşullardan dolayı (meddahlar kahvehanelerde, aşıklar köy odalarında, dengbêjler diwanhanelerde, dünyadaki diğer hikaye anlatıcıları da benzer koşullarda anlatmışlardır) fazladan söz söyleme ve tekrar etme eğilimine yüz yüze iki kişinin konuşmasından daha çok rastlanır. Birçok kimsenin dinlediği hikaye anlatıcılarının hikayelerinin bir kısmını sırf akustikten dolayı bile olsa bir çok kişi kaçırabilir. Bu yüzden anlatıcı önemli gördüğü yerleri iki üç defa üst üste tekrarlar ve meramını bu şekilde daha iyi anlatır. Buna örnek veren **Ong,** "*örneğin 'hem...hem'li bir konuşmada ilk 'hem'i kaçırdınızsa bunu ikinci 'hem'den çıkartabilirsiniz*" der. Kitleye hikayesini aktaran anlatıcı bir yandan ağzından çıkacak kelimeleri zihninden ararken, öte yandan konuşmasını sürdürmek zorundadır. Bu da söz tekrarını zorunlu olarak doğurur. Kısa bir duraklama, duyguyu taşımasından dolayı dinleyiciyi etkileyip heyecanı arttırabilir. Fakat durup ne söyleyeceğini bilemeyen bir hikaye anlatıcısının ustalığına inanılmaz. Bu yüzden anlatıcı takıldığında, hangi düşünceyi ortaya koyacağını bilemediğinde de eski düşünceye dönüp tekrar etmek durumundadır. Hitabet ustaları bu tür tekrarlara Türkçe'de *bereket* anlamına gelen *copia* demişlerdir.

Sözlü kültürlerde kavramlaştırılan bilgi yüksek sesle tekrarlanmazsa yok olur. "*bilgi, güç bela elde edilir ve değerlidir; toplum, bunu koruyan ve eski günleri anlatabilen yaşlı ve bilge kadınlarla erkeklere büyük hürmet gösterir*" yaşlı kadın ve erkeklerin varlığı geçmişlerini, dillerini, tarihlerini, kısaca toplumlarının başından geçenleri ve inandıkları hikayeleri yeni nesillere anlatırlardı. Yazılı toplumda bilginin kaynağı ve anlatıcıların yaşı önemini kaybederken, sözlü kültürlerde en değerli kişiler *yaşlı bilge*lerdir.

Dünyanın tüm sözlü kültürlerinde hikaye anlatıcıları bazen kitlenin önünde atışırlar. Buna **atışma** denir. Bu mücadeleci eda, bilginin değerini de ortaya koyar. Çünkü burada bilgiye kıymet verilir. Anadolu'da ise aşıklar atışır, dengbêjler meydan okurlar. Bu kişiler karşı karşıya gelince kıvrak zekalarını, beceri ve güçlerini, keskin dillerini kitleye aktardıklarından daha büyük bir heyecanla birbirlerine aktarırlar. Bu sözlü yarış sonunda, kazanan gözde olurken kaybeden gözden düşer.

Sözlü zihin tanımlarla ilgilenmez. Dolayısıyla hikaye anlatıcıları anlattıkları hikayelerde tanımlamalar yerine "anlamın anında onanması"yla birlikte kelimeler anlamlarını sadece kullanıldıkları gerçek yaşam ortamında kazanır; bu da yazılı kültürün kelime belleği olan sözlüklerdeki gibi başka kelimelerle değil, el kol hareketleriyle, ses tonunun değişmesiyle, yüz ifadesiyle ve gerçek sözün söylendiği anı saran bütün insani varoluşsal ortamla belirlenir. Kelimenin hikaye anlatılırken kazandığı anlam, geçmiş anlamlarınca şekillenmiş olsa da, bu artık ayırdına varılamadığı için kelimenin anlamı, hep şimdiki zamandan çıkar.

Hikaye anlatıcısı kahramanını konuşturacağı zaman, kullanacağı dize ölçüsüne uygun sıfatları ve yüklemleri belleğinde hazır bulundururdu. Aslında der **Ong,** "*ozanın hemen her durumu, kahramanı ya da eylemi, değişen dize ölçüsü ihtiyaçlarına göre uyarlayabileceği binlerce kalıbı vardı.*"[24] Dize ölçüsü çoğunlukla şaşmayan hikaye anlatıcılarının aynı hikayeyi ikinci defa anlattıklarında, hikayenin aynı kelimelerle devam etmediği görülmüştür.[25] Hikayenin kalıpları ve konuları değişmese de dinleyici kitlesinin verdiği tepki, hikaye anlatıcısının içinde bulunduğu ruh durumu ve o an yaşanmakta olan toplumsal ve ruhsal öğelerin etkisiyle hikaye anlatıcısı her defasında hikayesini, ritmini ve makamını başka türlü sıralar ve ezgi haline getirir. Bu ritim aynı hikayeyi anlatsa bile hikaye anlatıcısına özgünlüğünü verir[*].

Destansı şarkılarını, başka ozanların tek bir kez aynen tekrarlamadan, ama standart izlekler için standart kalıplarla söyledikleri şarkıları aylar ve yıllar boyu dinleye dinleye öğrenirler. Elbette şarkıdan şarkıya kalıplar ve konular da değişebilir; ozandan ozana da aynı şarkı veya şiirin 'bitiştirilişi' farklı olabilir. Hatta belirli söz kümeleri, hangi ozanın aktarmış olduğunu bile ele verebilir. Ancak bütün bu şarkı malzemesi, konuları, kalıpları ve kullanış biçimleri belli bir geleneğin malıdır. Özgünlük yaratılan yeni malzemede değil, geleneksel malzemeleri her ayrı ortama uydurabilmekte ve dinleyici topluluğunu derinden etkileyebilmektedir.[26]

Bilinenin tekrarı dinleyenler için de gerekliydi. Muhtemelen günler ve geceler boyu anlatılan uzun ve çok çehreli bir öyküyü, alışılmadık bir dil yapısı, geniş bir sözcük dağarcığı ve yapay sözcüklerle sağlanan bir ölçü düzeniyle gündelik dilden farklı kılınmış bir dilde takip edebilmek, oldukça büyük bir başarıydı. Takibi kolaylaştırmak ancak tekrarlama yöntemi ile mümkündü.[27]

Hikaye anlatıcılarının ezberinin güçlü olmasına karşın bu durum yazılı kültürdeki metin ezberlemeye benzemez. Anlatıcı bir defa dinlediği bir hikayeyi aktarmadan önce bir iki gün bekler. Yazı kültüründe tekrar ertelendiğinde hafıza bilgiyi yok eder. Ancak hikaye anlatıcılarında dinlediği hikayeyi kendi konu ve kalıplarına sinmesi, hikayeyle yakınlık kurması zaman gerektirmektedir. Ezginin ilk şeklini de anımsamayan anlatıcı kendi özgünlüğü içerisinden yeni melodiler uydurur. Ancak değişmeyen esas

---

[24] W. J. Ong, **a.g.y.**, s. 76.

[25] Daha geniş bilgi için bkz., **a.g.y.**, s. 76-78.

[*] Azra Erhat'ın "Sevgi Yönetimi" adlı kitabında Yaşar Kemal ile yaptığı söyleşide, Yaşar Kemal, Memê Alan destanını beş yerde dinlediğini her defasında Dengbêjin, "bu Evdalê Zeynikê'nin Memê Alan'ıdır" dediğini aktarır.

[26] W. J. Ong, **a.g.y.**, s. 78.

[27] M. I. Finley, **a.g.y.**, s. 34-35.

malzeme bellekteki bütün hikayelerin farklı bir yapıyla çıkmasını sağlayan, yüzeysel bir konu ve kalıp hazinesidir.

Hikaye anlatıcıları çoğu zaman daha etkili olmak ve hikayesinin duygusunu güçlendirmek için çeşitli enstrümanlar kullanır. Dağ kültürünün ve göçebeliğin egemen olduğu bölgelerde akustik özelliğinden dolayı özel bir eko yaratan duduk ve ney gibi üflemeli çalgılar egemen enstrümanken, ovalık ve yerleşik yaşam alanlarında saz, kopuz, tanbur gibi telli çalgılar egemen enstrümandır. Kürtlerde bu enstrümanlara ayrıca daha çok Hint ve İran'ın etkisinde "bohemya" kökenli *mıtrıp*lar[28] tarafından kullanılan rıbab da eklenir.[29]

Hikaye anlatıcısının aktarımı, tamamen bir etkileşim sürecinde ortaya çıkar. Nasıl ki tiyatroda seyirci olmadan oyuncunun ve metnin olması çok da anlam ifade etmiyorsa hikaye anlatmada da aynı durum söz konusudur. Dinleyen için hikayenin anlatıldığı ortama girme bir sosyalleşme sebebidir. *"içine doğulan kültürün temel değerlerini aktaran dilin ve taşınan kültürün özümsenmesini, toplumsal olarak istendik değerleri haiz bir kahraman modeline göre sağlayan bir 'kültürleşme' (acculturation) hadisesidir"*[30] Hikaye ancak dinleyenle anlam bulur. Bu bağlamda, anlatının özgünlüğü, yeni öykü kurmada değil, aktarım sürecinde dinleyici ile kurulan ilişkiye bağlıdır. İlişki ne kadar nitelikli olursa hem anlatan hem de dinleyen için haz duygusu, kendini olayların içinde hissetme duygusu daha fazla olur. Hikaye anlatıcısı dinleyiciyi hikayenin içine dahil ederken dinleyici de heyecanlı bir karşılıkla hikaye anlatıcısına övücü sözler söyleyerek onun motivasyonunu arttırır ve daha iyi anlatmak için teşvik eder. Hikaye anlatıcısı aynı zamanda hikayesini anlattığı mekanın sahibine, kabile şefine, ağaya, mire, beye övgülerle hikayesine başlayabilir.

Aktarılan hikayeyi dinleyerek bir yandan hoşça vakit geçiren öte yandan "gerçeği" ve "kültürel tarihini" öğrenir dinleyici. Daha önce dinlemiş olduğu bir hikayeyi bir daha farklı bir ağızdan farklı biçimde dinleyerek özümser. Bu açıdan teması, olay örgüsü, motifleri, kahramanlara yaklaşım biçimlerini bildiği bir hikayeyi, hikaye anlatıcısının kuracağı yeni kompozisyonla toplumdaki olumlu ya da olumsuz değerlerin, kişiliklerinde canlandırıldıkları tiplerin harmanlandığı bir sosyal ve kültürel değerler şenliğine dönüşür. Bu durum tam da yazılı ve görsel kültürler içerisinde bir yöntem olarak beliren "eğlendirerek eğitme"ye benzer. Bu anlamda

---

[28] **Mıtrıplar**: Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da yaşayan ve yanlarında taşıdıkları çalgıları rıbabla (rebab) ezgiler çalıp, şarkı ve türküler söyleyerek insanları eğlendiren ve çoğunlukla düğünlerde çalan gezici "Kürt abdalları".

[29] Kendal Nezan, "Kürt Müziği", **Kürt Müziği**, Necdet Hasgül, Avesta Yay., İstanbul, 1996, s. 12-14.

[30] Özkul Çobanoğlu, **Türk Dünyası Epik Destan Geleneği**, Akçağ Yay., Ankara, 2003, s. 22.

değerlendirildiğinde dinleyen hikayeyi kendisine verilenler doğrultusunda değerlendirip hayata yönelik ipuçlarını alır. Kahramanla özdeşleşir ve onun hatalarını gündelik hayatta yapmamaya çalışır. Bu yorumuyla tragedyaları andıran hikayeler her an dinleyeni bir "arınma"dan geçirir ve geleneğin kurallarını sürekli hatırlatır.

Sonuç olarak, ancak anımsama yoluyla hikayelerini dinleyicilerine aktaran hikaye anlatıcıları belli kalıplar ve sıfatlardan yararlanır. Her anlattığı hikayeyi ikinci defasında farklı kalıplarla anlatır. Hikayeyi ezberlemeden öte hikayeyi bulunduğu zaman, mekan ve kişilere göre yorumlar. Bu anlamda anlık duygu önem kazanır. Dinleyenin katılımıyla birlikte, kullandıkları enstrümanlarla ve aksesuarlarıyla birlikte teatral özellikler kazanır. Hikayeler toplumun değer ölçülerini de içinde taşıdığı ve hikaye anlatıcıları *yaşlı bilge*ler olarak algılandığı/değerlendirildiği için onların söyledikleri "kutsal söz" değeri taşır. Sözlü kültürün baskın olduğu dünyanın hemen hemen her toplumunda var olan hikaye anlatıcıları, birbirlerinden habersiz olmalarına rağmen neredeyse aynı sınanmalardan geçerek, aynı yolları aşarak, yaklaşık aynı yöntemleri deneyerek hikayelerini icra etmişlerdir.
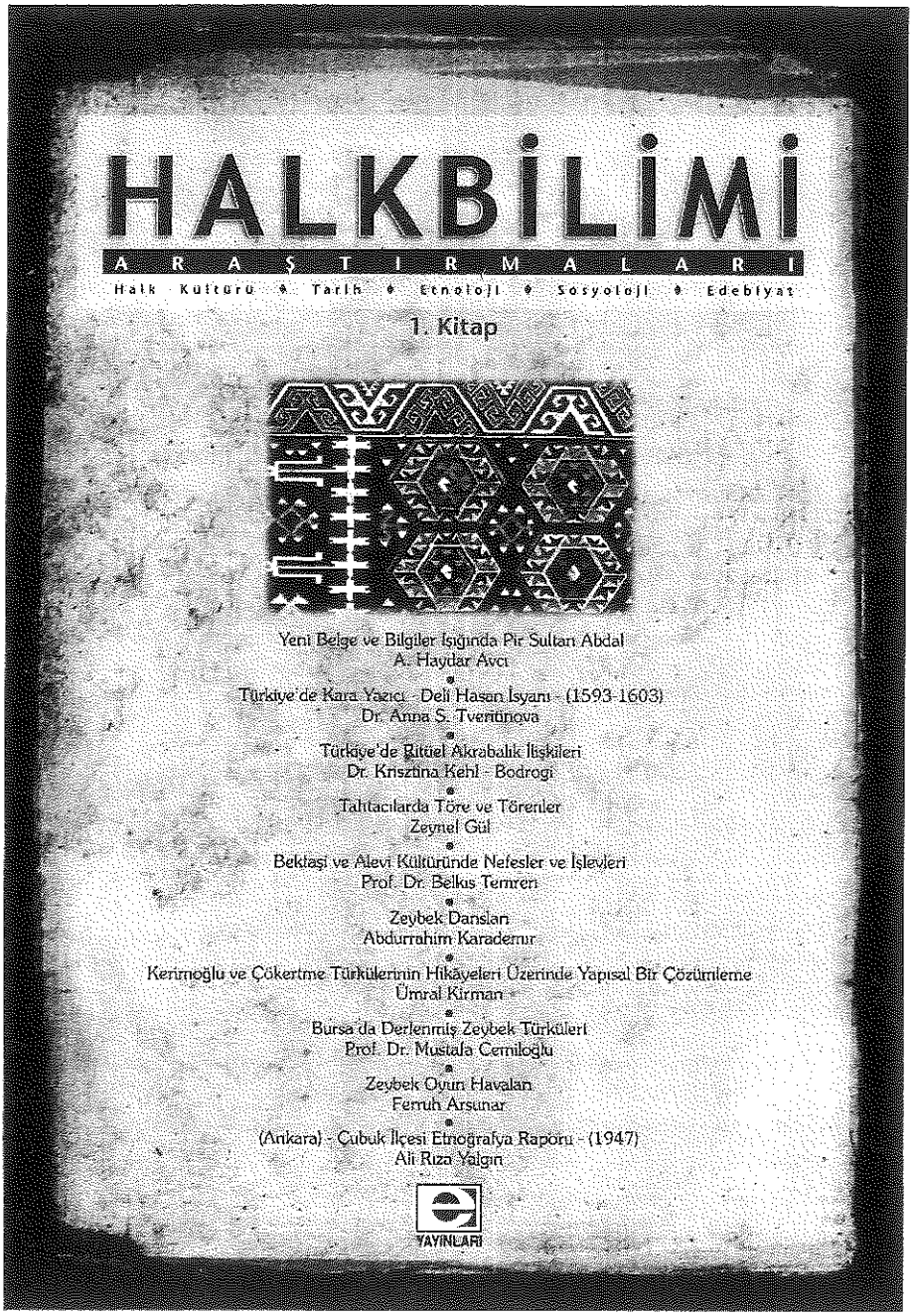
DİĞER KİTAPLARIMIZ